

падробка, ці ж анямечаныя чэхі сталі б чэхамі? <...> Караткевіч – у пару савецкай русіфікацыі, калі Беларусь сваёй уласнай гісторыі пазбаўлялася, вяртаў ёй гісторыю, выдумляў ёй міфы, аб чым <...> ведаў Адам Мальдзіс, потым ужо ў сваёй кнізе пра Караткевіча засведчыўшы гаворанае Уладзімірам: «Павінны ж мы ўрэшце рэшт абрасцаць міфамі!» [14, с. 13–14].

Безумоўна, стварыць міф пра звычай дзядзькавання на Беларусі У. Караткевічу ўдалося. Раман «Каласы пад сярпом тваім» зрабіўся адным з самых папулярных і любімых чытачамі твораў айчыннай літаратуры, а яго галоўны герой – сімвалам духоўнай велічы, высакароднасці і патрыятызму. У вялікай ступені гэтаму паспрыяла дакладнае мастацкае адлюстраванне працэсу сацыялізацыі героя, змест якой увасоблены ў звычай дзядзькавання. «Навуку, якую засвойвалі дзеці пры ажыццяўленні выхаваўча-адукацыйнага працэсу шляхам дзядзькавання, на нашу думку, можна вызначыць перш за ўсё як “жыццёвую мудрасць” і “сталенне”. Наўрад ці хто вучыў дзяцей нейкім спецыяльным ведам. Але знаходжанне падлетка ў значнай аддаленасці ад свайго дому, і самае галоўнае – адарванасць ад бацькоў (братоў, сясцёр), якія ўяўлялі сабой прывычнае для яго сацыяльнае асяроддзе ў маленстве, рабіла маладога чалавека поўнаасцю адказным за свой уласны лёс. <...> Адбываўся інтэнсіўны працэс сталення і наакуплення жыццёвай “навукі” – той, якая была вядома ўсім дарослым людзям, прадстаўнікам адпаведнага сацыяльнага асяроддзя» [13, с. 23].

Вобраз Алесь Загорскага захапляе, натхняе і ўспрымаецца чытачамі як рэальная асоба, і нават навуковы свет прыняў мастацкую інтэрпрэтацыю звычайу дзядзькавання як гістарычны факт, як аксіёму. Выдатныя мастацкія творы валодаюць несумненнай сугэстыяй – уражваюць, уплываюць на светапогляд, на фарміраванне маральных ідэалаў і каштоўнасных арыенціраў. Гэта значыць, што літаратура не толькі адлюстроўвае механізм сацыялізацыі, але і з’яўляецца яе непасрэдным фактарам – садзейнічае маральнаму развіццю, засваенню сацыяльна-грамадскага і культурна-гістарычнага вопыту, аксіялагічнаму станаўленню і нацыянальнай самаідэнтыфікацыі.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособие. 3-е изд., испр. и доп. М. : Воронеж, 2010.
2. Доброродный Д. Г., Шакурова О. Г. Взаимодействие естественных и социально-гуманитарных наук как предмет философско-методологической рефлексии // Науч. тр. Респ. ин-та высш. школы. Философско-гуманитарные науки : сб. науч. ст. Минск, 2012.
3. Караткевіч У. Каласы пад сярпом тваім. Кніга першая. Мінск, 1968.
4. Караткевіч У. Каласы пад сярпом тваім. Кніга другая. Мінск, 1968.
5. Верабей А. Уладзімір Караткевіч: жыццё і творчасць. Мінск, 2005.
6. Арлова Г. П. Беларуская народная педагогіка. Мінск, 1993.
7. Болбас В. С., Сычова І. С. Народная педагогіка Мазырскага Палесся. Мазыр, 2012.
8. Волков Г. Н. О традициях чувашского народа в эстетическом воспитании. Чебоксары, 1965.
9. Гарданов В. К. «Кормильство» в Древней Руси // Сов. этнография. 1959. № 6. С. 43–59.
10. Гарданов В. К. «Дядьки» Древней Руси // Ист. зап. М., 1962. Т. 71. С. 236–249.
11. Мазур О. Реликты авункулату і «кормильство» у князівських династіях Рюриковичів і П’ястів // Народознавчі Зошити. 2001. Ч. 3 (39). С. 416–424.
12. Петрик А. Великий галицкий боярин Дмитро Детко та його Рид // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Дрогобич, 2009. Вип. 13. С. 33–44.
13. Пілеці В. «Кормільства», ці «дзядзькаванне», як адна з форм выхаваўча-адукацыйнага працэсу насельніцтва тэрыторыі Беларусі ў раннесярэднявечную эпоху // Гістарычна-архіўны зборнік. Мінск, 2010. Вып. 25. С. 21–24.
14. Лойка А. Уладзімір Караткевіч, або Паэма Гарсія Лойкі // Палымя. 2009. № 1. С. 3–43.

Паступіў у рэдакцыю 16.05.2015.

Лада Віктарыяна Алейнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай літаратуры і культуры філалагічнага факультэта БДУ.

УДК 821.162.3

А. У. ВОСТРЫКАВА

«РАМАН-ПРАВДА» ЕВЫ КАНТУРКАВАЙ: ІДЭЙНА-ЭСТЭТЫЧНЫЯ АДМЕТНАСЦІ МАСТАЦКАГА МЫСЛЕННЯ

Рэзюме. Рассматриваются проблематика и поэтика, образы «романа-правды» «Подруги из дома печали» знаменитой чешской писательницы, публицистки, сценаристки и диссидентки Евы Кантурковой в рамках творческой эволюции. Делаются выводы о принадлежности романа к стилистике литературы факта. Обращается внимание на психологическую составляющую в романе, на то, как чешская писательница очерчивает внутренние перспективы своих сокамерниц, как постигает характеры и рисует глубоко правдивые портреты людей, которые находятся на периферии общества. Е. Кантуркова проводит аналогии между их ситуациями и жизнью в тоталитарном обществе. Намечаются векторы возможного анализа произведения в контексте чешской литературы второй половины XX в. Предлагается рассматривать роман в рамках феномена лагерной и тюремной чешской литературы, сравнивать с творчеством Карела Пеcki, Яна Бенеша, Йиржи Мухи, а также русским романом Александра Солженицына «Один день Ивана Денисовича». Выделяется автобиографичность в произведении. Характеризуется стиль и язык романа, в целом литературный, но с применением вульгаризмов и использованием цитат слов тех женщин, которые стали героинями книги.

Ключевые слова: Ева Кантуркова; чешская литература второй половины XX в.; «роман-правда»; литература факта; портретный цикл; психологический роман; автобиографизм.

Abstract. We consider the problems and poetics, images of the «novel-truth» «Friends of the house of sorrow» of the famous Czech writer, publicist, screenwriter and dissident Eva Kanturkova within the creative evolution. Conclusions of belonging to the style of the novel literature of fact. Attention is paid to the psychological component in the novel, the way the Czech writer outlines the prospects for their domestic inmates as understands the characters and draws deeply truthful portraits of people who are on the fringes of society. E. Kanturkova draws analogies between their situations and lives in a totalitarian society. Vectors are outlined possible analysis works in the context of Czech literature of the second half of the XX century. It is proposed to be considered in the framework of the novel phenomenon of the prison camp and Czech literature, to compare the works of Karel Pecka, Jan Beneš, Jiří Mucha, and the Russian novel of Alexander Solzhenitsyn's «One Day in the Life of Ivan Denisovich». Provided in the autobiographical work. It is characterized by the style and language of the novel in general literature, but with the use of vulgarisms and quotes the words of those women who became the heroine of the book.

Key words: Eva Kanturkova; Czech literature of the second half of the XX century; «novel-truth»; literature of fact; portrait cycle; psychological novel; autobiography.

Пісьменніца, публіцыстка і сцэнарыстка Ева Кантуркава заявіла пра сябе ў літаратуры ў 1960-х гг. Для сённяшняга чытача яна – яскравая прадстаўніца пакалення творцаў, якіх прынята называць пакаленнем Празскай вясны.

Дэбютам пісьменніцы быў зборнік псіхалагічных апавяданняў «Толькі трошачкі падскокнуць» («Jen si tak maličko povyskočit», 1966), які ўяўляў сабой займальныя гісторыі маладых людзей. У першы перыяд творчасці для Кантуркавай была характэрна прыхільнасць да выразна пабудаванага аповеду пра нейкае здарэнне, дакладна сканструяваных дыялогаў. У 1967 г. з'яўляецца раман «Смутнае свята» («Smuteční slavnost»), тэмай якога становіцца калектывізацыя вёскі і яе наступствы, што вельмі паўплывалі на адносіны паміж людзьмі. Такім чынам, ужо першыя пражскія кнігі чэшскай пісьменніцы паказваюць імкненне адлюстравать палітычнае жыццё чэшскага грамадства апошніх дзесяцігоддзяў і апісаць яго праблемы і канфлікты праз лёсы людзей.

З прыходам савецкіх войск у жніўні 1968 г. Е. Кантуркава апынаецца ў ліку забароненых аўтараў. Яе кнігі ў асноўным або друкуюцца за мяжой, або ў самвыдзе. 1969-м годам датуецца псіхалагічны раман «Пасля патопу» («Po rotorě») пра лёс журналіста камуністычных поглядаў у 1930–50-я гг. Потым выходзіць твор «Кропка нуль» («Nulový bod», 1970). У 1971 г. быў знішчаны падрыхтаваны тыраж псіхалагічных навел «Спадчына пана Абеля» («Pozůstalost pana Abela»). У рамане 1977 г. «Чорная зорка» («Černá hvězda») праз моцна суб'ектывізаваны і лірызаваны аповед адлюстраваны жыццёвыя перыпетыі журналіста перадаенных часоў. У самвыдзе ў 1978 г. з'явіўся раман «Гаспадар вежы», дзе паралельна асноўнаму тэксту падавалася гісторыя пісьменніка, які не падтрымліваў камуністычны рэжым. Бачна, што існуе пэўнае тэматычнае адзінства твораў.

У 1977 г. пісьменніца падпісвае «Хартыю 77» і ўжо ў 1981 г. яе арыштоўваюць і асуджаюць на зняволенне за дзейнасць, скіраваную супраць сацыялістычнай рэспублікі. Гаворка ішла пра перамытніцтва чэшскіх кніг, якія былі выдадзены за мяжой. Французскі грузавік з гэтымі кнігамі быў затрыманы. У сувязі з інцыдэнтам і была асуджана пісьменніца. Яна адбывала пакаранне ў турме Прага-Рузына. Праз год Е. Кантуркава выходзіць на волю. Пачынае пісаць свой самы знакаміты раман «Сяброўкі з дому смутку» («Přítelkyně z domu smutku», Кельн, 1984), які пазней быў перакладзены на англійскую, нямецкую, галандскую, французскую і кітайскую мовы (невялікія ўрывкі з рамана былі перакладзены на рускую мову. У перакладзе на рускую мову яны будуць скарыстаны ў тэксце гэтага артыкула. Цытаты, якія падаюцца на беларускай мове, былі зроблены з чэшскага арыгінала гэтай і іншых кніг пісьменніцы). За раман аўтар уганаравана літаратурнай прэміяй Тома Стопарда, а амерыканская крытыка тыпалагічна судзіла твор з «Адным днём Івана Дзянісавіча» А. Салжаніцына. Е. Кантуркава засяроджваецца на псіхалагічным складніку ў сваім рамане, праводзіць слушныя аналогіі паміж жыццём у таталітарным грамадстве і становішчам жанчын.

Паступова адбываўся пераход да іншага пісьменніцкага стылю і іншых жанраў. Цэнтральнай у творчасці Е. Кантуркавай гэтага перыяду становіцца тэндэнцыя да літаратуры факта і засяроджанасць на філасофскай эсэістыцы, што яскрава ўвасобілася ў такіх творах, як «Сяброўкі з дому смутку», «Сышліся мы ў гэтай кнізе» («Sešli jsme se v této knize», 1991). У 1970–80-я гг. пісьменніца стварае шмат эсэістыкі і фельетонаў, якія былі надрукаваны пазней. У 1988 г. у самвыдзе ўбачыў свет гістарычны раман «Ян Гус» («Jan Hus»), за які Е. Кантуркава пазней атрымае прэмію Яна Палаха.

Пасля лістапада 1989 г. Е. Кантуркава была членам Чэшскага нацыянальнага савета. Гэты перыяд, а таксама дысідэнцкае мінулае, успаміны асобных дысідэнтаў Е. Кантуркава адлюстравала ў шэрагу мемуарных кніг: «Помнік» («Památník», 1994), «Час змен, які клубіцца» («Valivý čas proměn», 1996), «Пробліскі памяці» («Záblesky paměti», 1997). Яе пярэ належаць зборнікі эсэ «Дыялог пра веру» («Dialog o víře», 1984) – ліставанне з Ё. Звержынай, «На спадчынную ролю народа» («Na národa roli dědičné», 1995) – зборнік водгукаў на чацвёрты том «Памяці В. Чэрнага», «Пекаржоўскія студыі» («Pekařovské studie», 1996) – зборнік самвыда, прысвечаны гісторыі. З другой паловы 1990-х улюбёным жанрам Е. Кантуркавай становіцца раман-дзённік. У 1999 г. памірае яе другі муж. Пісьменніца вельмі балюча перажывае гэту страту. У тым жа годзе яна стварае раман-дзённік «Цябе няма» («Nejsi»). У наступным годзе выходзіць аўтатэматычны раман «Нячас» («Nečas»), дзе галоўны герой – пісьменнік Нячас: *Пан няпэўнага веку, недзе за пяцьдзесят. Ростам 180 см. Вага адпаведная, Нячас ніколі не меў праблем з лішняй вагой. Ён статны і стройны. Нямаль цёмнавалосы, валасаў шмат. Прыгожы. Але гэта не пекнасць фраераў, ён хутчэй пшчотны, ніякай мужнай барады або шыі. У яго мілая ўсмішка і прыязныя шэрыя вочы. Для*

далечыні яму патрэбны акульры, але ён не носіць іх. Умее апрацаваць з густам, робіць гэта з захапленнем і трошкі саромеецца гэтага [1, S. 14–15]. На пачатку рамана аўтар нібы расказвае свайму мужу, што хоча напісаць раман, героем якога стане Нячас. Але потым апавед ідзе ўжо ад імя гэтага персанажа, які спачатку хоча напісаць пра іншага мастака слова, потым – пра крыміналіста, які знаходзіць амаль цалкам сапсаваны вадой дзённік жанчыны-тапельцы. Такім чынам, кніга Е. Кантуркавай з'яўляецца раманам пра раман. Гэта ўжо гульня з тэкстам і гульня з чытачом. Новую Еву Кантуркаву ўспрынялі па-рознаму. Некаторыя, як літаратуразнаўца Уладзімір Піша, раілі чытаць сапраўдную пісьменніцу і яе творы з класічнай стылістыкай, з якімі раман пра раман не можа канкураваць [2]. Але былі даволі высокія ацэнкі твора, напрыклад крытыкам Іржы Урбанцам [3, S. 125–131].

Наступны твор звязаны з папярэднім, паколькі мае назву «Раман Нячасы» («Nečasův román», 2002). Для яго характэрна больш дакладная пабудова тэксту. У гэтай кнізе Нячас выступае як пісьменнік, які знаходзіцца ў творчых пошуках, апынаецца сярод розных людзей, назірае за імі. Чэшскі даследчык І. Урбанец праводзіць паралель паміж раманам і знакамітым «Лабірынтам» Я. А. Коменскага [3]. Нячас шукае ў кнізе Дух часу, які потым разумеецца як Дух улады, потым – як Дух тэхналогіі, Дух рэвалюцыі, Дух свабоды, Дух змен, Дух закона, Дух злачынства, а на апошняй старонцы – як Дух зямлі.

Пошук мяжы паміж сталым, адвечным і часовым – вось той вектар, які характарызуе творчасць пісьменніцы. Значная каштоўнасць кнігі Е. Кантуркавай для чэшскай літаратуры тлумачыцца, відавочна, тым, што, глыбока пранікаючы ў сутнасць жыццёвых з'яў, яна адначасова здолела ўзняцца над імі і над самім тэкстам, зрабіць высновы, вельмі важныя для чалавека, чалавечтва, літаратуры і навукі пра літаратуру.

Звернемся да самага слыннага, можна нават сказаць, самага галоўнага рамана Е. Кантуркавай, які асацыіруецца менавіта з выбітнай чэшскай літаратурай самвыда 1980-х гг. Імпульсам для напісання «Сябровак з дому смутку» стаў побыт на працягу года ў жаночай турме сярод сапраўдных злачынцаў. Гэта былі не палітычна асуджаныя жанчыны, часта зусім не вінаватыя (як у выпадку самой Е. Кантуркавай). Гэта прадстаўнікі самых нізоў чэшскага грамадства. У кожнай з гераінь уласны лёс – па-свойму жахлівы. Турма ўсіх іх ператварае ў шэры людскі натоўп. У людзей, якія трапляюць сюды, няма нават надзеі на вызваленне.

Вызначальнай для рамана становіцца сугестыўная манера апаведу. Чытач апынаецца ў шэрай атмасферы бруднай гарадской турмы. У кнізе Е. Кантуркава «перш за ўсё засяроджваецца на адлюстраванні сэнсу жыцця сваіх таварышаў па турме, якія апынуліся на дне грамадства, – злодзеяў, забойцаў, прастытутаў. Самыя спрытныя злачынцы, што выраслі ў дзіцячых дамах, выхаваўча-папраўчых установах і турмах, становяцца яшчэ больш маральна сапсаванымі і бязлітаснымі. Гэта прыводзіць Е. Кантуркаву да разважанняў пра механізмы маніпуляцыі і псіхічнага ціску і да думак пра ўзаемазвязь бязрадаснага стану турмы з агульнымі парушэннямі правоў чалавека з боку тагачаснага камуністычнага рэжыму. Палітычныя абставіны свайго арышту яна раскрывае праз намёкі. Пісьменніца аўтэнтычна апісвае непрыстасаваныя абставіны, дзе трэба было спраўляцца з абсурдам сітуацыі, умовамі, што прыніжаюць, траўлялі з боку турэмшчыкаў, вульгарнасцю і вычварнасцю таварышаў па зняволенні» [4, с. 34].

У гэтым псіхалагічным рамане з аўтабіяграфічнымі рысамі, які складаецца з пятнаццаці глаў, апісваецца сітуацыя ў чэшскіх турмах 1980-х гг. Аўтар паказвае жаночае аддзяленне, куды траплялі жанчыны не толькі за злачынствы, але і за нейкія ўчынкi, якія кваліфікаваліся як злачынствы супраць дзяржавы. Менавіта за такі ж учынак была зняволена і сама Е. Кантуркава. Зняволенне пісьменніцы інтэрпрэтуе як пусты свет без свабоды. Жанчыны ўтрымліваюцца ў перапоўненых камерах і мусяць так праводзіць дзень за днём. Е. Кантуркава адчувае на сабе ўсе настроі сваіх сукамерніц, вульгарных, але ў нечым і годных жанчын. Усе яны мараць пра адно – свабоду. Кожная з глаў прысвечана адной з гераінь. Чэшская пісьменніца скрупулёзна і паступова аналізуе, што прывяло кожную ў турму.

Ствараецца цэлая галерэя вобразаў. Адна з гераінь, Майка, была цыганскім дзіцём, якое ўдачырылі і выхавалі прыёмныя бацькі. Яна цэлымі днямі пісала. Яшчэ маладой дзяўчынай яна збегла з дому і знайшла сваю біялагічную сям'ю. Пачала красці і дапамагаць у злачынствах, рабавала людзей на вуліцах. Трапляла некалькі разоў у калонію. Першы раз яе выратаваў прыёмны бацька, які быў знаёмы са следчым. Менавіта Майка першая вітала Е. Кантуркаву і пазнаёміла з турэмным жыццём, адкрыла таямніцы існавання ў зняволенні. Паказала, як працуе турэмны тэлефон і як можна мець стасункі з іншымі камерамі. Адначасова даносіла на пісьменніцу турэмнаму начальству. Аднак менавіта дзякуючы сваім стасункам з кіраўніцтвам турмы змагла дабіцца ўрача для Е. Кантуркавай у суботу, калі гэта было амаль немагчымым. Лібушка была зняволена за крадзеж дарагога аўтамабіля і тунеядства. Таксама не была навічком у турме. Спрабавала збегчы, але яе злавілі і пасадзілі ў Рузынку. Пані Геленка ў свае пяцьдзесят восем выглядала, як піша аўтар, на сорок гадоў. Любіла хлусіць і расказвала сваім сукамерніцам гісторыі-небыліцы. Ніколі не казалася праўды. Яна была васьмнаццаць разоў пакаранай клептаманкай, для якой турмы, лагеры і псіхіятрычныя лячэбніцы былі родным домам. Анды Румава-«шакаладная цукерка» была цыганкай, якая ўпершыню трапіла ў турму з-за канфлікту са сваёй канкурэнткай. Зноў аказалася за кратамі за выкраданне сваіх дзяцей і нявыплату аліментаў. Па характары была ахвярай, вельмі залежала ад астатніх. Хельзе прысвечаны аж тры главы кнігі. Яна ў камеры змяніла Анды. Не выносіла цыган. Канфліктавала з Е. Кантуркавай. Каб спадабацца пісьменніцы, пазіцыянавала сябе праціўніцай

рэжыму. Раскідвала карты. Паказана, як яна змяняецца і з махляркі, якая правакавала канфлікты, ператвараецца ў чалавека, што спрабуе выхаваць салідарнасць зняволеных. Ёітка Патэркава была падлеткам. Яе добра ведала ўся турма, бо яна выкрадала ежу і цыгарэты і яе пераводзілі з камеры ў камеру. Яшчэ адна гераіня называецца аўтарам «Божай гандляркай», бо пастаянна прамаўляла: «Божа, Божачка мой». У часы сацыялізму яна спрабавала займацца прадпрымальніцтвам, фатаграфавала, потым мела свой тракцір. Была асуджана за махлярства. У камеры размаўляла без перапынку, расказвала пра сябе нават уначы. Дэніза смутак і страх хавала за весялосцю. Пастаянна пра нешта распавядала, прыводзіла неверагодныя дэталі. Была надзвычай энергічнай асобай. Крала грошы. Была няшчаснай у шлюбe, у турме знайшла новага прыяцеля. Гераіня кнігі Вера крала аўтамабілі і займалася прастытуцыяй. Была надзвычай вульгарнай. З камеры яе выводзілі ў кайданах. Надзенька збегла ад дзяцей і мужа, бо хацела змен і пазбаўлення ад стэрэатыпаў. Муж паскардзіўся, і яна апынулася ў турме. Анча і Алічка – дзве слабыя дзяўчыны. Анча была са Славакіі, мела нетрадыцыйныя ў каханні схільнасці. Алічка паходзіла з Венгрыі, не разумела ні слова па-чэшску. Анча біла Алічку. Вось такімі паўстаюць перад намі персанажы дадзенага рамана. Гэта людзі дна грамадства.

Е. Кантуркава паказвае, як зняволенне робіць людзей рэцыдывістамі, абывакавымі да астатніх. Некаторых страта свабоды прыводзіць да дэпрэсіі, як Алічку, Анды і саму пісьменніцу. Некаторыя лічаць гэта непазбежнасцю чалавечай экзістэнцыі. Дэніза і Надзенька не скараюцца з турэмным парадкам. Час у камерах жанчыны запаўняюць чытаннем, успамінамі пра блізкіх, бясконцай гульнёй у карты і гаданнем, крыкам і бойкамі, разборам прычын свайго канфлікту з законам.

З шэрагу іншых вылучаюцца дзве главы – першая («Дом смутку») і апошняя («Духі памерлых»). Першая прысвечана агульнаму апісанню турмы, яе атмасферы, яе смуродных пахаў, турэмнага двара: *А готовность мужественно нести свою судьбу меня однажды оставила – в связи с вонью: это было в январе, мы шли гуськом вниз по парадной лестнице во двор на прогулку, руки закутаны в одеяла, накинутые поверх ветхой одежды, на ногах бумажные тапки, которые мы, чтобы ходить по снегу, набивали ватой, а окошко шахты лифта было разбито, и за ним я в мгновение ока увидела морозное сверкание, и в то же время оттуда потянуло дурным запахом: и я подумала, Господи! Что я тут делаю, как я сюда попала?! Запахом тюрьмы пропитаны волосы, одежда, кожа, матрасы, одеяла, полы, стены, койки и глаза заключенных: в нем дым от сигарет, от которого никогда не избавишься, так как окна здесь маленькие и на них не только решетка, но и настолько густая металлическая сетка, что почти не пропускает воздуха, в запахе немытость человеческих тел и их болезней, вонь туалетов и плохой еды, смрад в воздухе – такой, что совершенно нечем дышать* [4, с. 35]. Е. Кантуркава расказвае пра каравульных і іх начальніка, пра тое, як тут усё супраць чалавека: *Тюрьма – это многоликая пропасть, в значительной степени – смерть живо* [4, с. 35].

Аўтар падрабязна спыняецца на пачуццях зняволеных, на адчаі, які іх ахоплівае. Яна гаворыць таксама пра прыніжэнне і нівеліраванне асобы. Усё гэта напаўняе чытача жахам і жудасцю. Галоўнае для пісьменніцы не столькі рэаліі, якія акаляюць зняволенага чалавека, сколькі той маральны, псіхалагічны стан і настрой, тое, што ён перажывае ў турме: *Все тут специально устроено против человека. Принудительная система основана на огромном количестве мелочей, введение которых в жизнь превращает человека в ничтожество... Здесь надежда либо превращается в отчаяние, ибо ей постоянно наносят удар (знали бы вы, сколько раз нам продлевали тюремное заключение!), либо доводит заключенных до того, что они, так сказать, начинают «сотрудничать со следователем при объяснении уголовного дела». И что касается права, следствие основано не на поиске объективных доказательств вины обвиняемого, а на признании заключенного и на даче изобличающих его свидетельских показаний* [4, с. 36–37].

У апошняй главе чэшская пісьменніца апісвае прыемныя хвіліны свайго зняволення, калі яе перавялі з чацвёртага на шосты паверх у камеру на чатырох чалавек. Яна апынулася сярод інтэлігентных, спакойных, выхаваных, прыстойных жанчын – у іншым псіхалагічным клімаце. Нават на хвіліну адчула на сваім твары сонца. Е. Кантуркава перажывала хвіліны цішыні і спакою, калі адна малявала, другая пісала дадому, а трэцяя чытала. Ніхто не крычаў, яны не гаварылі ўсе адначасова, як было ў старой камеры. Пісьменніца распавядае пра тое, як яны выклікалі духі памерлых людзей пры дапамозе кнігі і зубной шчоткі. Звычайна выклікалі духаў сваіх сваякоў і пыталіся пра сваю будучыню, заўсёды пра тое, ці будзе ім амністыя (зняволеныя жанчыны называлі яе «амінай»), калі выйдуць на волю, чаму яны тут, калі апынуцца дома. На думку пісьменніцы, гэта былі «крыжавыя пытанні», бо за імі стаялі страчаныя надзеі, каханне, недасяжныя магчымасці. *Вязень заўсёды раней за ўсё думае пра свабоду, – заўважае Е. Кантуркава* [5, S. 274].

Кніга Е. Кантуркавай заканчваецца незлічнай колькасцю пытанняў, што робіць яе фінал адкрытым: *Духи маіх дарагіх памерлых, прыйдзіце зараз да мяне і адкажыце мне: «Мае сяброўкі жывыя? Яны не хворыя? Ім не холадна? Яны не галодныя? Ці не працуюць яны на нягодных працах? Маюць годную плату? Атрымліваюць дастаткова кішэнных? Ці можна ім рабіць гарбату? Ці могуць прыкупіць кавалак мяса для зляпшэння свайго стала? Ім калі-небудзь хоць трошачкі весела? Ці не б'е іх хтосьці? Не адчуваюць яны сябе пакінутымі? Ці засталіся пры іх дзеці? Не перасталі іх любіць мужы і каханкі? Ці дазволены ім наведванні? Ці можна ім пісаць дадому? Ці атрымліваюць яны лісты з дому? Ці не сядзяць яны ў турме? Ці атрымліваюць пасылкі? Ці не абакраў іх хто? Ці перамаглі яны адчай?*

Ці перамаглі яны пакінутасць? Ці не пакутуюць ад нахабства? Ці ўмеюць бараніцца? Ці не страцілі надзею? Тыя, што ўжо дома, шчаслівыя? Не апынуліся зноў у няшчасці? Духі маіх дарагіх памерлых, ці ўспамінаюць мае сяброўкі таксама калі-нікалі і пра мяне?» [5, S. 281–282].

Пісьменніца канцэнтруецца ў сваім творы на ўзаемаадносінах у турме, як паміж самімі вязнямі, так паміж імі і персаналям. Сама Е. Кантуркава называе кнігу «Сяброўкі з дому смутку» «раманам-праўдай». Перад чытачамі яна паўстае ў трох іпастасях: як аўтар, як апавядальнік і як удзельнік падзей. Яна спрабуе задакументаваць здарэнні і пачуцці, якія складалі яе жыццё ў рузынскай турме. Ева Кантуркава яскрава паказвае суровасць асяродку, механізмы падаўлення асобы, маніпуляванне людзьмі, парушэнні чалавечых праў. У яе гераінь розныя ідэалы і каштоўнасці, але пісьменніца дае нам зразумець, каму яна сімпатызуе, а хто выклікае яе агіду і антыпатыю. Кожны з прапанаваных партрэтаў мае свой эмацыянальны настрой. Е. Кантуркава, як адна з гераінь свайго рамана, намагаецца захаваць сваю ідэнтычнасць праз чытанне, пісанне лістоў. Спрабуе не страціць веры і годнасці. Пісьменніца сваім раманам сведчыць пра тое, што ў зняволенні жанчыны абмежаваны ў камунікацыі, гігіене, медыцынскім абслугоўванні, што выклікае агрэсію, стрэс і напружанне. Гэтыя жанчыны адчуваюць тугу па эмацыянальным, пачуццёвым жыцці. Яны не змаглі выканаць ролі жонак, дачок, маці. Каханне ў зняволенні, як зазначае Е. Кантуркава, мае платанічную ці нетрадыцыйную афарбоўку. Ева Кантуркава спрабуе прааналізаваць феномен жаночасці ў складанай, нават памежнай, экзістэнцыяльнай сітуацыі.

Е. Кантуркава карыстаецца літаратурнай мовай, але ўжывае і вульгарызмы, цытуе тых жанчын, якія сталі гераінямі яе кнігі.

Раман можа разглядацца ў кантэксце пэўнай літаратуры, напрыклад твораў турэмнай або лагернай прозы, рэпартажных і мемуарных сачыненняў. Але ў гісторыі чэшскай літаратуры іх не так ужо і шмат. Некаторыя чэшскія даследчыкі разглядаюць кнігу Е. Кантуркавай у кантэксце «Лістоў Вользе» (1985) В. Гавэла, напісаных у турэмным зняволенні. Адначасова трэба заўважыць, што, напрыклад, чэшская даследчыца Яна Мраўцава ўказвае на тое, што падыходы да рэчаіснасці ў В. Гавэла і Е. Кантуркавай розныя [6, с. 280]. Гаворка ідзе пра розныя формы прыстасавання да гвалту і несвабоды. Е. Кантуркава дэтальна апісвае бег жыцця ў такіх умовах, а В. Гавэл – прынцыпы філасофскага ўспрымання існавання ў таталітарнай сістэме. «Сябровак з дому смутку» таксама можна аналізаваць у звязцы з кнігай размоў самой пісьменніцы «Сышліся мы ў гэтай кнізе» (1980), у якой абмаляваны думкі знакамітых чэшскіх дысідэнтаў і ўдзельніц руху «Хартыя 77».

У рамане «Сяброўкі з дому смутку» няма вымыслу. Усё прадстаўленае ў кнізе – жыццёвы вопыт у выключнай экзістэнцыяльнай сітуацыі. Аўтар сутыкаецца з жорсткім светам, з цалкам незнаёмымі ёй дагэтуль абставінамі і чалавечымі стасункамі. Е. Кантуркава часта паказвае нам прымітыўнасць і ўбогасць сваіх сукамерніц, але імкнецца дабрацца да іх глыбіннай чалавечай сутнасці. Яна апісвае трагічнасць жыцця гэтых жанчын, іх разбэшчанасць і адначасова ўнутраную сілу, тое, як яны ўспрымаюць сітуацыю несвабоды, у якой апынуліся. Яна Мраўцава заўважае, што свае аповеды пра сябровак у доме смутку аўтар кампануе як партрэтны цыкл [6, с. 281], у якім перад намі паўстаюць жанчыны рознага веку, сацыяльнага паходжання, характару і лёсу, прычым у тым парадку, у якім яны ўваходзілі ў зрокавае поле пісьменніцы, як яны з'яўляліся ў камеры. Кожная з гэтых жанчын становіцца галоўнай гераіняй пэўнай главы, некаторыя фігуруюць і ў іншых главах пры апісанні партрэтаў іншых жанчын. Самі партрэты фарміруюцца пісьменніцай як з уласных назіранняў, так і з таго, што пра сябе гэтыя жанчыны расказвалі, з іх фантазій, хлусні, унутраных маналагаў, асабістых легенд. Вобразы гераінь складаюцца не толькі з праўды, але і з таго матэрыялу, які яны выдумляюць, жадаючы, каб астатнія бачылі іх у пэўным свеце.

Свой раман Е. Кантуркава разумела як дакументальнае сведчанне, таму ў тэксце назіраецца некаторая недапрацаванасць. Не імкнулася паэтызаваць або падфарбоўваць сваіх персанажаў, бо кніга стала вынікам не проста назірання за рознымі тыпамі жанчын, гэта была рэканструкцыя пачутага з вуснаў жывых людзей. Гэта было спалучэнне бачання чалавека пісьменніцай і самім чалавекам сябе. Роля Е. Кантуркавай – назіральнік і каментатар.

Галоўная эмоцыя, якую падкрэслівае пісьменніца ў назве рамана і якой прасякнуты змест твора, – гэта смутак. Смутак яе і «сябровак» ад таго, што адчуваюць прыніжэнне, што чакаюць суда і пакарання, але гэта і экзістэнцыяльны смутак чалавека ў трагічнай сітуацыі, а таксама смутак ад пэўнага становішча ў грамадстве. «Дом смутку» ў чэшскай пісьменніцы становіцца своеасаблівай мадэллю соцыуму, гіпербалай палітычнай сістэмы тагачаснай Чэхаславакіі, што нішчыць чалавечую годнасць.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Kantůrková E.* Nečas. Brno, 2002.
2. *Piša U.* Přes Nečasem // Tvar. 2001. Č. 15. S. 20–21.
3. *Urbanec J.* Eva Kantůrková na cestě k postmoderně // Postmodernismus v české a slovenské proze. Praha, 2003.
4. Шумное одиночество (1945–1995): сборник, посвященный выставке десяти чешских прозаиков / сост. П. Котык. Прага, 1997.
5. *Kantůrková E.* Přítelkyně z domu smutku. Praha, 1990.
6. *Mravcova M.* Eva Kantůrková: Přítelkyně z domu smutku // Český Parnas. Praha, 1993.

Паступіў у рэдакцыю 19.05.2015.

Алена Уладзіміраўна Вострыкава – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры славянскіх літаратур філалагічнага факультэта БДУ.